

Ferdinand Eisen

JOHANNES KÄIS TRÜKISÕNAS JA KÄSIKIRJADES

Johannes Käis on viljakamaid kui mitte kõige viljakam Eesti pedagoogidest. Temast on järele jäänud 126 nimetust mitmesuguseid teoseid ja umbes 400 artiklit ajakirjanduses ning kogumikes (Valter Hormi andmeil). Käisi tööde nimistus on pedagoogilis-didaktilisi ja metoodilisi käsiraamatuid, õpikuid, töövihikuid, vaatlusvihikuid, saatematerjali. Käsikirja on jäänud kaks suuremat teost - "Õpetuse alused ja teed" ja "Loodusõpetuse metoodika". Need tööd on kirjutatud erinevatel ajajärkudel ja kannavad teatud määral nende ajajärgude jälgi, kuid oma pedagoogilisele kreedole, põhikontseptsioonile on Käis ikka kindlaks jäänud. Tema teosele on omane selge argumenteeritus, nii pedagoogilis-psüüholoogiline, kus see vajalik, kui loogiline. Seejuures ei lasku ta pikkadesse teoreetilistesse targutustesse, nagu see on omane nt Lääne, eriti saksa pedagoogidele-teoreetikutele. Käis tuleb küsimuse põhjendatud püstitamisel otsesed praktilise lahenduse juurde, ta tuleb otse õpetaja juurde kooli ja klassi hea nõuandjana (vt "Teel Töökoolile", "Uusi teid algõpetuses", "Loodusõpetus algkoolis I, II", töövihikud jne). Hea argumentatsiooniga paistavad silma ka Käisi kaasaegsete-G. Reiali, E. Murdmaa ja teistegi - kirjutised, kuid nad ei jõua konkreetsuses õpetajale nii lähedale kui Käis. Seetõttu on Käis ka koolile kõige elulähedasem pedagoog-sulemees. Seda tingis muidugi ka küsimuste uudsus ja õpetajate ettevalmistamatus uudsetele meetoditele.

Siin ei ole koht ega ole ruumigi Käisi trükisõnas ilmunud

teoste käsitlemiswks, ei ole selleks ka tungivamalt vajadustki, kuna neist on juba kirjutatud ja neid on ka kättesaadavaks tehtud. Püüan pisut iseloomustada tema käsikirjadesse jäänud töid ja laialipaisatud arvukat publitsistikat.

Kui surm tabas Käisi 29. juunil 1950 Põlva lähedal Tromsi koolitalus, jäid temast järele mitu lõpetamata käsikirja, mis on nüüd paigutatud Tartu Kirjandusmuuseumi (KO F. 217). Nende hulgas on kaks suuremat käsikirja: käsitsi kirjutatud "Õpetuse alused ja teed" I ja II jagu (ca 1000 lk) ja "Loodusõpetuse meetodika. Metoodiline käsiraamat õpetajaile" (309 lk). Esimesest moodustab peamise ja väärtuslikuma osa I jagu, mis kannab pealkirja "Üldine didaktika". (PEMis on olemas masinakirjas ümbertrükitud eksemplar, 581 lk). Seda on nimetatud J.A. Komensky "Didactica Magna" eeskujul ka J. Käisi "Didactica Magnaks".

"Õpetuse alused ja teed" I kujutab endast tohutut entsüklopeedilist laadi didaktika alast tööd, mis sisaldab kõigi didaktika küsimuste ajaloolist ja kaasaegset käsitlust koos autori seisukohtade ja praktiliste nõuannete ning näidetega. Seejuures põhjendab Käis oma esitatud põhimõtteid ja norme lapse- ja arenemispsühholoogiaga. Käisilt on juba varem ilmunud ulatuslikke töid didaktika alalt, nagu näiteks "Õpetuse põhiküsimusi" Võru Õpetajate Seminari aastaraamatus "Teel Töökoolile" III (1926), aga samuti sarjas "Uusi teid algõpetuses" (1931-36), raamatus "Isetegevus ja individuaalne tööviis" (1935) ja paljudes artiklites. Töös "Õpetuse alused ja teed" võtab ta oma didaktikaalased mõtteavaldused kokku terviklikku süsteemi. Töö kujutab endast üksikasjalikku ja põhjalikku didaktika-käsitlust.

Käis on selle käsikirja juures pikemat aega töötanud ja see on kirjutatud erinevatel perioodidel - Eesti Vabariigi, Nõukogude võimu ja Saksa okupatsiooni aastatel. Käsikiri jäi

autori poolt viimistlemata: käsikirjas on rohkesti parandusi, lisandusi, mahakriipsutusi, ääremärkusi. Ta on seda käsikirja kasutanud didaktika loengute pidamisel Tallinna Õpetajate Instituudis sõjajärgsetel aastatel ja sellega seoses teinud ositi käsikirjas mõningaid muudatusi, taganemata aga oma pedagoogilistest töökspidamistest.

J. Käis suri enne, kui ta jõudis oma Didactica-Magna lõpule viia. See rikkalik ainulaadne teos väärrib trükis avaldamist. Aga ta nõuab põhjalikku ja asjatundlikku toimetamist, Käisi pedagoogiliste vaadete süsteemi süvenemist, tema tööelise kredo respektseerimist. Loodan, et see aeg tuleb, või ehk ongi juba ammu käes!

"Õpetuse alused ja teed" II jagu sisaldab ülevaateid pedagoogika klassikutest, nende elukäigust ja elutööst. On toodud tõlkes osi nende põhilistest töödest. Juttu on J.A. Komenskyst, J. Basedovist, H. Pestalozzist, Fr. Herbartist, A. Diesterwegist, H. Gaudigist, G. Kerschensteinerist. See kujutab endast ülevaatelist, ilmselt õppevahendina mõeldud tööd, mis on samuti jäänud lõpule viimata.

J. Käis oli silmapaistvamaid loodusõpetuse õpetajaid ja metoodikuid. Ta oli saanud Peterburi Ülikoolis kaasaja bioloogilis-ökoloogilise suunaga loodusteadusliku hariduse ja pühendas oma pedagoogitöös loodusõpetusele ja loodushoiule väga suurt tähelepanu. Temalt ilmus terviklik "Loodusõpetus algkoolis" I, II, III (1927-1930), peale selle hulga vaatlusvihikuid ja saateainet. Ta on avaldanud loodusloo õpetamise kohta üldmetoodilisi artikleid ning temaatilisi käsitlusi Võru Õpetajate Seminari aastaraamatus "Teel Töökoolile" (II, IV, V ja VI andes 1925-1929), metoodiliste käsiraamatute sarja "Uusi teid algõpetuses" (kolmanda jao I ja II osas, 1933), "Loodusõpetuse metoodikast"

(1940) jm. Need kujutavad endast püsiva väärtusega loodusõpetuse metoodilist vara.

Oma käsikirja jäänud teose "Loodusõpetuse metoodika" kallal töötas Käis samuti mõned aastad ning püüdis oma loodusõpetuse metoodika kohta kirjutatu üheks teoseks kokku võtta. Siin on ta pidanud lõivumaksma tollal valitsevale lõssenkismile ja mitsuurinlusele, ilma milleta käsikiri poleks läbi läinud Glavliti kitsastest väravatest. Aga oma loodusõpetuse metoodikat tahtis ta ometi, ka peale arutat nuhtlemist 1946. aasta diskussioonis (tema "Valitud tööde" ilmumise puhul) ja EKP Keskkomitee VIII pleenumi järgsel "nõiajahil", siiski avaldada ning tegi juba valminud käsikirjas kahetsusväärseid mööndusi "ajavaimule". Kuid see käsikiri jäigi käsikirjaks; vahele segas nõmedatest süüdistustest vintsutatud suure koolimehe surm.

Selle käsikirja väärtusliku osa moodustavad IV, V ja VI peatükk (loodusõpetuse meetodid, loodusõpetuse tund, ekskursioonid), kus peale üldiste teoreetiliste aluste on rohkeid konkreetseid ainekäsitusi, näiteid ja ülesandeid isetegevuseks õpilastele. Käsil on loodusõpetuses kesksel kohal ikka loodusvaatlused, mis võimaldavad ja lausa eeldavad isetegevat individuaalset tööviisi. Lisaks nimetatud töödele on temalt ilmunud tööjuhatusi individuaalseks tööks loodusõpetuses ja hulgaliselt saatematerjali (10 nimetust 1933. aastatel kuni 1939. aastani, ja peale sõda 1945. ja 1946. aastal).

Oppetöö kõrval, didaktiliste ja metoodiliste käsiraamatute ning õpikute koostamise kõrval, õpetajate kursuste juhatamise kõrval oli Käsil iseloomulik ka aktiivne publitsistlik tegevus. Tema publitsistika teemade valdkond oli laiahaardeline. Kõigepealt puudutasid need pedagoogika ja didaktika küsimusi, mis olid muutunud aktuaalseteks kooliuuendusega seoses. Oli

teoreetilisi arutlusi, oli populariseerivaid ja kaasategutsemi-sele kutsumiseid artikleid. Korduvalt võttis Käis sõna õpetajate edasiharimise küsimustes. Peale Võru seminari sulgemist ja asu-misega Eesti Õpetajate Liidu teadusliku sekretäri ülesannetesse elavnes märgatavalt Käisi publitsistlik tegevus ning toimus ka teatav suunamuutus. Ikka aktuaalseteks jäänud ja veel aktuaalse-maks muutuvate kooliuuenduse küsimuste kõrval hakkasid dominee-ma vaidlused koolikorralduse küsimustes. Ta astus ägedalt hari-dusministri J.Hünersoni kavatsuste vastu ahendada algkooli, sa-muti seminaride likvideerimise poliitika vastu. Neis küsimustes sekundeerisid E. Murdma, J. Tork. Hiljem kritiseeris Käis te-ravalt haridusministri N. Kannu ühtluskooli lõhkuvat koolirefor-mi, mis ahendas ka maalt ja kehvematest rahvakihtidest pärine-vate laste edasipääsu hariduse juurde. Tema sõnavõttude maakondli-kel õpetajate päevadel olid Haridusministeeriumi poliitikat nii hukkamõistvad, et haridusminister võttis õpetajate organisat-sioonidelt ära õiguse iseseisvalt õpetajate päevi korraldada ja seadis selle koolivalitsuste ja koolinõunike järelevalve alla.

J. Käisilt ilmunud umbes 400 artiklis peegeldub tähtis peri-ood meie kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloos; valimik neist väärriks taas publitseerimist.

J. Käis kuulub oma pedagoogilise pärandi ja publitsistikaga oma ajastusse, aga ta ulatub sealt meiega tänapäeva kooli prob-leemide kohta sisukat dialoogi pidama. Missuguseid jälgi ka on ajuti muutlik ja rängalt ebaõiglane aeg tema loomingusse vaju-tanud, on ta ikka kindlaks jäänud oma pedagoogilisele kreedola, so et õpetus peab olema lapsekeskne, põhinema lapse- ja arengu-psühholoogiale, et igas lapses tuleb näha isiksust ja arendada seda individuaalse ja isetegeva tööviisi kaudu demokraatliku riigi väärtuslikuks kodanikuks.

September 1993.